Válasz
Adamik Tamás, Érszegi Géza és Szuromi Szabolcs opponensi véleményére

Opponenseim áldozatos tevékenységét és segítőkészségét nagyra kell értékelnem, hiszen nem egy jól megírt, többszáz oldalas opuson kellett magukat átrágniuk, hanem a bevezető olvasása után egy olyan írástípussal, műfajjal találták magukat szemben, amely a hihetetlenül kiterjedt középkori latin irodalomban sem foglal el igazán központi helyet. Stílusa szokatlannak hat, szókészlete, hivatkozási gyakorlata, fogalmazási módja az egyházjoghoz utalja (kényszeríti?) az olvasót, ugyanakkor ez a kissé száraz műfaj mégis alapvetően meghatározta a társadalom egy nem elhanyagolható hányadának az életét, nemcsak a középkorban, hanem azóta folyamatosan – mutatis mutandis – mind a mai napig.

A szerzetesi irodalomnak a nagyközönség előtt talán kevésbé ismert műfaja a rendi alkotmány (*constitutiones, statuta, rubricae*) és az ehhez fűzött magyarázatok (*declarationes*). Ez nem spirituális irodalom, nem 'lelkivezető', hanem egy olyan, általában rövidebb, *regula* vagy *norma vivendi* szövegeken alapuló, ám azoknál sokkal bonyolultabb, összetettebb és kifinomultabb, mondhatni aprólékosabb szabályzat- és értelmezéshalmaz, amelynek olvasása, netalán élvezete a szépirodalom esztétikai elvei magaslatáról nem egykönnyen képzelhető el. Ezt a terhet vállalták opponenseim és emiatt érzem magam a szokásosnál is nagyobb mértékben a lekötelezettjüknek és emiatt is különösen értékesek a dolgozathoz fűzött kritikai megjegyzéseik. Különleges feladat, különleges köszönet.

Bibliográfiai következetlenségeimet Adamik Tamás tanár úr éles szemmel részletezte. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* általam használt első kötete bibliográfiai adatait kiegészítettem, tehát az 1473–1600 közti időszakra eső rész Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos gondozásában jelent meg 1971-ben. Ezek az egyenetlenségek nehezen menthetők különösen egy olyan mű esetében, ahol a pontosság nagy szerepet játszik, de talán mégis az egyszerűbben javítható hibák közé tartoznak, amelyek a korabeli szóhasználattal élve, a konstitúciók 81. fejezetében taglalt *levis culpa*, azaz a hanyagságból, gondatlanságból elkövetett bocsánatos bűnök osztályába sorolhatók. Remélem, opponenseim is így gondolják.

Adamik Tamás egyéb stilisztikai javításait köszönettel már a sajátomnak merem érezni. Ugyancsak ő hiányolja, hogy „jó lenne többet tudni az elenyészés történeti eseményeiről", amikor arról írok, hogy a kolostorok pusztulása együtt járt az írásbeliség emlékeinek megsemmisülésével (32. old., 1. bek. 6. sorától). Pontosítanom kell a fogalmazást: egyrészt nyilván sok emlék megsemmisült a kolostorok kárára folyamatosan elkövetett hatalmaskodások következtében, másrészt a 16. században, a török fennhatóság kiépülésekor. A második nagy megsemmisülési folya-

mat 1786-ban ment végbe, amikor a pálosok kerültek sorra, hogy rendeleti úton őket is feloszlassa a kalapos király.[1] A kolostori könyvtárakat az akkori egyetemi könyvtárba kellett beszállítani: tekintélyes részük el is jutott a kijelölt helyre, erről a mai Egyetemi Könyvtárban könnyen meg is győződhetünk. A törökök kapcsán a *Vitae fratrum* híres és sokat idézett helyére utalok, ahol már Gyöngyösi valamelyik folytatója számol be a középkori rendi központ, Budaszentlőrinc kolostorának elpusztításáról valamikor az 1526. szeptember 8-a utáni napokban. A részletek mellőzésével csupán azt kell megemlítenem, hogy a könyvtárban mintegy ezer forint értékű könyv semmisült meg. A megadott értéket kizárólag mint toposzt tudjuk csak értelmezni, amellyel a *Vitae fratrum* e részének szerzője a veszteség nagyságát kívánta érzékeltetni. Összehasonlításként a budai telkek 300–500 aranyforintos árait említhetjük.

Valóban nincs bővebben kifejtve (46. old.), vajon hogyan is értettem egy, a konstitúciók mellett más szövegegységeket, köztük a *Vitae fratrum* egy részét is tartalmazó lengyelországi kézirat esetleges bevonását. Ez a részlet, mintegy a kutatás mellékvonulataként, éppen a *Vitae fratrum* egy homályosabb helyének pontosításához szolgáltat értékes adalékot. Ismét Gyöngyösiről, közelebbről pedig általános perjeli hivatali idejének meghatározásáról van szó. A korábbi szakirodalomban általában 1528 szerepel Gyöngyösi hivatali idejének kezdő éveként. A jasna górai kézirat azonban a romlatlan 1520-as évet adja meg, tehát az utólagos kronológiai „javítás" heve nem ért el idáig. Sajnos a kézirat csonka, csak a mű 42. fejezetétől tartalmazza a szöveget, tehát a Pécs melletti Jakabhegyen létesült pálos kolostor sokáig 1225 helyett 1215-re (vissza)datált pécsi püspöki alapításának dátumát hiába keressük benne, bár gyaníthatóan az 1225-ös évszámot tartalmazta.

Fontosnak tartom, hogy Adamik Tamás a törvénycikkelyek Gyöngyösi magyarázataival kiegészített közzétételének fordulópont jellegét elfogadja és megállapítja (örömmel olvastam ezt a megállapítását is), hogy a „mű stílusát eleve behatárolja az, hogy szerzeteseknek szól". A jogi fogalmazáson azonban több helyen átüt egyfajta buzdító, *exhortatio* jellegű hang, amelynek során a szerző mintegy megszólítja olvasóját, azaz rendtársát. Ilyenek például a „nota" kezdetű rövid eszmefuttatások. A *brevitas* erényének hangsúlyozása nem egy alkalommal tetten érhető a *Declarationes constitutionum* olvasásakor, amire a „breviter", „accipe breviter" vagy „brevibus verbis accipe" kitételek kiemelten figyelmeztetnek.

Gyöngyösi forrásismeretével kapcsolatban jogosan kifogásolja Adamik Tamás egy, bizony csekély akríbiával összeállított mondatomat: „A *Decalogus*ban azért bőségesebben felvonultatott antik szerzőkből pusztán Cicero (három alkalommal) és Ovidius maradt meg" (ti. a *Declaratines constitutionum*ban, 83. old.). Ovidius neve csak *lascivus*, azaz 'pajzán' volta miatt kerül elő, hiszen a szerzeteseknek a *De arte*

[1] A pálos Ányos Pál írja *Kalapos király* című versében: „De ez megelégszik, hogy kalap van fején".

*amandi*t (az *Ars amatoriá*t) nem illett olvasniuk. A szövegkörnyezet a régi, klasszikussá vált toposzokat ismétli: a költők olvasását illetően különbséget kell tenni az erkölcsileg káros hatásúak és azok között, akiktől műveltséget (választékos szókészletet, helyes és ékes beszédet) lehet tanulni, bár ez esetben nem egyszer el kell viselni, hogy erkölcstelen dolgok is keverednek a valóban hasznosak közé.[1] Cicero is csak Hieronymus *causa delectationis* olvasmányélményeként kerül elő; a *Tusculanae disputationes*ből vett idézet minden bizonnyal egy florilégiumból származhat. Tehát érdemesebb lett volna kissé gondosabban elemeznem e pogány auktorok jelenlétét, vagy inkább azt, hogy puszta nevük említésével mire is akart utalni pálos szerzőnk.

Opponenseimnek (Adamik Tamás, Szuromi Szabolcs) is feltűnt a negyven évig tartó bűnbánati idő, amelyben az a laikus részesülne, aki az Oltáriszentséget részegség vagy falánkság miatti kihányja, miközben a klerikus csak hetven napon át tartozna tettét bűnbánattal jóvátenni. Adamik Tamás e részlettel kapcsolatban az ősi *Paenitentiale* műfajának kései nyomaira utal, amelyben az egyes elkövetett bűnökért, nagyságuk arányában soroltatnak fel a kiróható elégtételek, de ilyen mértékű elégtételre nincs példa, amint a műfaj kezdetén álló, 6. századi Gildas szövegrészlete tanusítja. Szuromi Szabolcs pedig helyesen állapítja meg, hogy *Decretum Gratiani* kiadásának jegyzeteiben Emil Friedberg ilyen olvasatot nem ismer. Szuromi magyarázata meggyőző, amely szerint Gyöngyösi egy rendesen glosszált *Decretum* példányt használhatott és az átvételkor nem vette észre a hibát, mivel a tanítás céljaira összeállított példányokban a főszöveg mellé helyezett *Glossa ordinariá*n kívüli egyéb kommentárok, széljegyzetek a főszövegben lévő számok elírásaira mindig utaltak. Szuromi okfejtése értelmében Chartres-i Szent Ivo *Panormiá*jára való (egyetlen) hivatkozás fölösleges, ezért töröltem.

Érszegi Géza bírálatában a pálos emlékek történelmileg determinált őrzési helyeire utalt, és rávilágított arra a szellemi környezetre, amely Gyöngyösit Rómában magyar oldalról is körülvette, és amely környezet nyilván ösztönzőleg hathatott rá. A napi – mondhatjuk nyugodtan – robot[2] mellett a perjel tudott időt szakítani magának, hogy gondolatait papírra vesse, elkészített kéziratait kiadásra előkészítse és ténylegesen meg is jelentesse azokat. E ponton Érszegi jogosan utal az 1517 óta szintén Rómában tartózkodó Lázói János erdélyi főesperesre (1448–Róma, 1523).

---

[1] *Declarationes constitutionum*, Rubrica 81, De levi culpa, p.

[2] Ehhez elég átlapozni Lorenz Weinrich két könyvét, amelyekben a római pálosok történetét dolgozza föl, hogy látni lehessen, mi mindennel kellett fogalkoznia (már akkor is) egy kolostori vezetőnek.

Egyébként Lázói, követve elődei gyakorlatát, a pálosok kolostorában lakott[1], tehát mindenképpen ismerniök kellett egymást Gyöngyösivel és a többi pálossal. Kapcsolatuk minőségét jelzi, hogy síremléke a pálosok római templomában, a Santo Stefano Rotondóban található mind a mai napig. Sárközy Péter 2001-ben megjelent szép írására kell itt utalnom: *'Roma est patria omnium fuitque'. Lászai János erdélyi főesperes síremléke a római Santo Stefano Rotondo templomban* címmel. Ismeretes, hogy Lázói a római pálosok javára adományt tett, ami alapján nyilvánvaló, hogy jó kapcsolatokat ápolt honfitársaival; emellett fiatalabb korában epigrammákat rögtönzött, Gyöngyösi pedig a *Vitae fratrum* fejezetei előtt szintén disztichonokban foglalta össze mondandója lényegét. Nem mintha jelentős költő lett volna, csak éppen a kor szokása szerint versben is ki tudta magát fejezni. Mindenesetre Lázói hivatala, a pápai gyóntató feladatköre („Basilice principis apostolorum de Urbe minor penitentiarius" volt[2]) ismert kellett legyen Gyöngyösi előtt, hiszen rendtársa és a perjeli hivatalban elődje, Kapusi Bálint a 15. század derekán (1439 és 1467 között: „penitenciarius et procurator"[3]) is éppen e hivatalt látta el az Örök Városban; erről a *Vitae fratrum* 49. fejezete tudósít minket: „Magister Valentinus, postea paenitentiarius papae et prior Sancti Stephani Rotundi in Celio monte de Urbe." Ugyanakkor a római perjelség nem volt összekötve a penitenciáriusi hivatallal, mert korábban Kelemen fráter 1486-ban penitenciárius volt (az 1470-es évek óta[4]), ám ugyanebben az évben egy *frater Martinus* volt már a kolostor perjele.[5]

A *Declarationes constitutionum* csekély számú példányban maradt fönn, azonban fontossága, a rend történetében betöltött szerepe miatt tartom indokoltnak átírását és bírálatra bocsátását; megnyugtat, hogy ezt opponenseim egyöntetűen támogatják. Gyöngyösi kéziratát, amelyet a nyomdába vitt vagy küldött, érthető módon ott nem őrizték meg, hiszen szerepét betöltötte, a továbbiakban már nem volt rá szükség, elkallódott. Nekünk azonban egy rövidítésektől hemzsegő, apró betűs kiadványban kell eligazodnunk, és folyamatosan magunk mellett kell tartanunk a kánonjogi segédleteket, amelyek egyébként annak idején Gyöngyösi keze ügyében is ott voltak. A latin szöveg helyesírását nem igazítottam a klasszikus normák szerint (azaz nem a Georges-t követtem), mivel a *Declarationes constitutionum* közreadója is a saját egyházi, szerzetesi közegének már régóta kialakult nyelvi normáit tartotta szem előtt. Adamik Tamás javaslata szerint az *Index rerum notabilium*ban

[1] A magyar gyóntatók egészen Szántó Arator Istvánig a pálos kolostorban laktak. A Szent István vendégház nem volt erre megfelelő állapotban a Vatikán mellett. A Palazzo dei Penitenzierit csak a jezsuiták alakítják majd át a gyóntatók lahelyévé.

[2] Egy 1526-ban kiállított *concordia* szerint, Weinrich, *Hungarici monasterii*, 1999, 163.

[3] Weinrich, *Hungarici monasterii*, 1999, 5.

[4] Könyvei és beszédei – *sermones* – Rómában maradtak, ezeket talán Gyöngyösi forgathatta is, Gyöngyösi, *Vitae fratrum*, c. 59, p. 120.

[5] Gyöngyösi, *Vitae fratrum*, c. 67, p. 139.

célszerű lenne a *Declarationes* főszövegében követett írásmódot megtartani, és erre az Index *Alemannia* és *Almania, Almanie* alakját hozza példának. Logikus igénynek tűnik, hogy az Index a főszöveg nyelvi állapotát tükrözze, vagy ahol ez nem lehetséges, ott legalább keresztutalásokkal lehessen eljutni a keresett szóhoz.

Érszegi Géza javaslata, hogy „néhány jellegzetes oldal" képi közreadása mintegy érzékeltesse az eredeti kinézetét, mindenképpen megvalósítandó. A rövidítések feloldása szintén meggondolandó; ha a folyamatos olvasást lényegesen gördülékenyebbé teszi, akkor nem szabad tekintettel lennem a textus véglegesítésekor a valamelyest megnövekedő oldalszámra. Tehát a római kiadvány jellegzetességeinek leírására mindenképpen több figyelmet kell fordítani a 'képszerű' bemutatása mellett. A szövegelrendezés kialakításakor az lenne a vezérlő elv, hogy nem a rendi törvények (ezek a *rubrice*) játsszák a főszerepet, hanem Gyöngyösi magyarázatai (ezek a *declarationes*), amelyek mennyisége többszörösen meghaladja a magyarázandó alaptextust. A kialakítandó tipográfiának erre az elvre kell épülnie. Természetesen többféle jó megoldás képzelhető el, és biztos vagyok abban, hogy opponenseim ebbéli tanácsaira a későbbiekben is számíthatok.

Sarbak Gábor

Budapest, 2015. március 21.